

«ABDULLA AVLONIY «TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ» ASARINING
TARBIYAVIY AHAMIYATI»

Akramov Qurbonali Ro‘ziqulovich

Termiz davlat universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Yetuk olim va pedagog o‘z davrida Abdulla Avloniy o‘zining yangi jadid harakatlari , pedagogik qarashlari orqali ta’lim va fan sohasi hamda dars jarayoniga bir qancha o‘zgarish va yangilanishlar olib kirdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Uning pedagogik qarashlari asosida maktab va oliy ta’lim muassasalari o‘quvchilari o‘rtasida interaktivlik, faollik, o‘zaro hurmat va tarbiya masalalariga o‘z yechimini topadi. Abdulla Avloniy yozgan bir qancha pedagogik asarlarida ham tarbiya va odob-axloq tamoyillari va ta’lim sohasiga jiddiy etibor beradi. Ushbu maqola davomida biz Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari hamda uning asarlaridagi tarbiya masalasini o‘rganamiz.*

Kalit So‘zlar: *«Ikkinchi muallim», obrazli ifodasi, ilm, g‘oyaviy to‘liqlik, o‘zbek pedagogikasi, milliy istiqlol.*

Abdulla Avloniy inson tarbiyasini bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan uch yo‘nalishga bo‘ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi. Xalqimiz “sog‘ tanda – sog‘ aql” deganidek, inson uchun avvalo badan (tan) salomat bo‘lmog‘i zarur, badan sog‘ bo‘lgandagina inson uchun zarur bo‘lgan boshqa amallarni singdirish mumkin. Buning uchun inson badanini ichkilik, ko‘knor, nasha kabi bevaqt zalolatga, tubanlikka eltuvchi, salomatlikka zarar, “ba’zisi harom, ba’zisi makruh” narsalardan asrashi kerak. Bu esa, A.Avloniy yozishicha, fikr tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Fikr tarbiyasi farzandni komil inson darajasiga ko‘tarishda muhim omil hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda asosiy mas’uliyat o‘qituvchi zimmasiga tushadi. Chunki muallim dars jarayonida o‘quvchilarni fikrlashga, har qanƒday voqea-hodisaning mohiyatini chuqur idrok qilishga o‘rgatadi. Bu o‘rinda Abdulla Avloniy ta’lim va tarbiya birligiga alohida ahamiyat beradi. Inson aqliy faoliyatining ifodasi bo‘lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta sharafta, barkamollikka erishadi, bu o‘rinda o‘qituvchining fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasining har jihatdan yuksakligi o‘quvchilar tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi: o‘quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqƒlarni farqlashga, komil inson uchun zarur bo‘lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni zalolatga yetaklovchi yomon xulqlardan uzoq bo‘lishga o‘rgatadi.[1;56]

Mutafakkir Abdulla Avloniy asarning “Yaxshi xulqlar” bobida diyonat, islomiyat, nazofat, qanoat, shijoat, sabr, intizom, vijdon, vatanni sevmok, haqqoniyat, iffat, hifzi lison, sadoqat kabi insoniy fazilatlar haqida atroflicha fikr yuritadi, o‘z qarashlarini dalillash uchun Qur’oni karim oyatlaridan, Hadisi sharif da’vatlaridan namunalar,

ulug‘ mutafakkirlar Aflotun, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Mavlono Rumi, Shayx Sa‘diy, Alisher Navoiy, Bedil fikrlaridan namunalar keltiradi.

Jadidchilik harakati namoyandalari ham Yevropa ma‘rifatparvarlari kabi ilm-ma‘rifatni, zamonaviy taraqqiyotni bayroq qilib ko‘tardilar, taraqqiyotga to‘g‘anoq bo‘la-yotgan, Qur‘oni karim sura va oyatlarini, Hadisi sharif da‘vatlarini o‘z manfaatlari yo‘lida buzib talqin qiluvchi mutaassib ulamolarga, qadimchilarga qarshi keskin kurash olib bordilar. Shuni ham unutmash kerakki, o‘zbek jadid ma‘rifatparvarlarini Yevropa ma‘rifatparvarlaridan ajratib turadigan asosiy jihat shundaki, ularning faoliyati zaminida millatni Rusiya mustamlakasi zulmidan ozod etish, istiqloq, mustaqillik g‘oyasi yetakchilik qilar, jadid mutafakkirlari olib borgan faoliyat oq va qizil mustamlakachilarga birdek ma‘qul emas edi. Shuning uchun ham ular bir umr ta‘qib, tazyiq ostida faoliyat ko‘rsatdi va oxir oqibatda qirib tashlandilar.

Avloniy pedagogik qarashlarida aql va ilmning yuksak darajada ulug‘lanishi bevosita insonni ulug‘lash bilan uzviy bog‘lanadi. Chunki Olloh insonni barcha mavjudotlardan, maxluqotlardan ulug‘ qilib yaratdi. Unga ikki dunyo saodati(saodati dorayn)ga erishishdek buyuk maqsad uchun Aql berdi. Inson shu Aql yordamida ilm-ma‘rifatni, taraqqiyotni egallaydi, dunyoni boshqaradi. Mana, Abdulla Avloniyning Aqlga bergan ta‘rifi: “Aql insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir. Janobi Haq insonni hayvondan so‘z va aql ila ayirmishdur. Rasuli akram nabiiyi muhtaram afandimiz: “Ey insonlar! Aqlingizga tavoze‘ qilingiz. Siz janobi Haq buyurgan va qaytargan narsalarni aqlingiz ila bilursiz”, — demishlar”. [2;63-66]

A. Avloniy inson salomatligi to‘g‘risida fikr yuritarkan, uning asosiy omillaridan biri – tozalik haqida alohida bob ajratadi. “Nazofat” deb nomlanuvchi bobda odamni xalq o‘rtasida, hatto Olloh qoshida sevimli qiladigan vosita pokizalik, nazofatdir. Inson nafaqat o‘z badanini, kiyim-kechagini, shu bilan birga, yashab turgan joyini, muhitini, shahrini, Vatani pokiza saqlashi kerak. Atrof-muhitning nopokligi turli-tuman kasalliklarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Ifloslik, nopoklik balosidan poklik, nazofat davosi bilan qutulish kerakligini alohida ta‘kidlaydi.

Ushbu asar yozilgan davrni — Vatanimiz mustamlaka iskanjasida fojey ahvolga tushgan, kelgindilar oyog‘i ostida toptalgan davrni to‘la his qilib, “Vatanni suymak” bobi o‘qilsa, Vatan istiqloqi, ozodligi uchun inson, hatto jonini ham fido qilishi kerak, degan g‘oya asar qatlariga singdirib yuborilganligini sezish qiyin emas. Vatan tuprog‘i muqaddas: unda ajdodlarimizning xoklari, kelajak nasllarimizning haqlari bor. Shuning uchun ham Vatanni oddiygina sevisish mumkin emas, uning istiqboli uchun kuyunish, kurashish, kelguvsi avlodlarga to‘la-to‘kis, ozod, farovon holda topshirish hissi ham mavjud. Abdulla Avloniy ona-Vatanga mana shunday yoniq qalb bilan munosabatda bo‘ladi. U kelgusida yaratilajak darslik va majmualarda millatparvarlik, vatanparvarlik ruhi barq urib turgan badiiy matnlarni ko‘proq berish kerakligini nazarda tutgan edi.

“Turkiy guliston yoxud axloq” asarida bir kichik bob “Hifzi lison” (“Til muhofazasi”) deb nomlanadi. Hamma vaqt, hamma ijtimoiy-siyosiy formatsiyada millatning mavjudligini, eʼtiborini belgilovchi koʻzgu — uning tili va adabiyotidir. Ulugʻ sanʼatkor shoir Abdulhamid Choʻlpon “Adabiyot oʻlsa, millat oʻlur” deb yozgan edi “Adabiyot nadur?” maqolasida.[3;262]Har bir inson, birinchi navbatda, oʻz ona tilini mukammal bilishi, tilining ravnaqi, sofligi uchun kurashishi, jon kuydirishi kerak. Asar muallifi oʻrinsiz oʻzga til soʻzlarini qoʻshib, aralash-quralash ishlatishga keskin qarshi chiqadi va buni madaniyatsizlikning yaqqol koʻrinishi deb biladi. Avloniyning ona tiliga bunday qarashlari hozirgi kunimizda — mustaqillik davrida ham har bir gapiga, albatta, 2-3 oʻrischa soʻzni qoʻshib gapiruvchi yoshlarimizga yoki oʻris tilini durustroq bilmasa-da, radio va televideniye orqali ruscha intervyu beruvchi, oʻrischa gapirishni madaniyat belgisi deb biluvchi, hatto baʼzi bir nodon kattalarga ham toʻla taalluqlidir: “Har bir millatning dunyoda borligʻin koʻrsatadurgon oyinayi hayoti — til va adabiyotidir, — deb yozadi Avloniy. — Milliy tilni yoʻqotmak millatning ruhini yoʻqotmakdur. Hayhot! Biz turkistonliklar milliy tilni saqlamak bir tarafda tursin, kundan-kun unutmak va yoʻqotmakdadurmiz.

Jaholat nodonlikdan, ilmsizlikdan hosil boʻladi. Insoniyatning eng gʻaddor dushmani jaholatdir. Asar muallifi jaholatni ikki qismga ajratadi: biri «jahli bosit» («oddiy jaholat»), ikkinchisi «jahli murakkab». «Jahli bosit» kasaliga muhtalo boʻlganlari biror narsani bilmaydilar va bilmaslikdalarini eʼtirof etadilar. Bularning avomi nisbatan oson, ularni oʻqitish, oʻrgatish bilan bu maarazdan foruh qilish mumkin kabi bir qancha odob-axloq masalalariga oʻz asarlarida jiddiy eʼtibor qaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Toʻxliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. Oʻzbek tili oʻqitish metodikasi. - Toshkent: Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, 56-bet
2. 2006. Ch.3. - Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2006, 63-66- betlar.
3. Tolipov Oʻ.Q, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: “Fan”, 2006. -B.262.